

GAZALİ'NİN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA VARLIK VE FELSEFE

Ayşe YILDIZ*

ÖZET

Gazali'nin hayatı incelendiğinde gerek felsefeye gerekse tasavvufa olan ilgisi ve merakı açıkça görülebilmektedir. Onun içinde yaşadığı bunalımlar hayatında farklı dönemlere neden olmuştur. Gazali; İsraki felsefesine karşı çıkmıştır. Bu nedenle felsefeye ön yargı ile yaklaşmıştır. Bu çalışmamızda ele aldığımız Gazali, varlık anlayışında ehl-i sünnet düşüncesine bağlı kalmıştır. Gerçek ve yüce varlık olarak Allah'ı kabul etmektedir. Onun dışında bulunan her şeyin varlığının bu asıl varlığa bağlı olduğunu belirtir. Özellikle Gazali felsefeye ve filozoflara olan yargısını Tehafütül Felasife adlı eserinde açıkça ortaya koymuştur. Tehafütül Felasife; Gazalinin felsefe anlamında filozoflara dair eleştirilerini ve filozofların yanılğı yönlerini içeren bir kitaptır. Bu çalışmamızın Gazali ve Felsefe bölümünde Gazali'nin filozoflara dair eleştirilerine ayrıntılarıyla yer verilmiştir. Gazali'nin hakikati arama çabaları ve ortaya koyduğu eserleri kendinden sonraki birçok düşünürü etki etmiş ve örnek olmuştur.

Anahtar sözcükler: Felsefe, Filozof, Meşşai, İsraki, Hakikat.

GAZALI'S EXISTENCE IN THE WORLD OF THOUGHT AND PHILOSOPHY

ABSTRACT

Al-Gazali's life and his interest in philosophy and mysticism have examined the curiosity can be seen clearly. The depressions he experienced in him caused different periods in his life. Al-Gazali; israki is opposed to the philosophy. Philosophy, therefore, approached with prejudice. In this study we focused on al-Gazali, the entity in the understanding of the ahl-as sunnat has remained committed to the idea of. The Supreme Being, God as real and accepts it. The existence of things outside of her indicates that this is due to the presence of the principal. Especially al-Gazali philosophy and philosophers in his work with the judiciary to Tehafutu'l Felasife is suggested. Tehafutu'l Felasif'l; al-Gazali's criticisms of Philosophy and philosophers philosophers in the sense of the aspects of a book that contains the error. This is our study of al-Gazali and philosophy department of al-Gazali, the philosophers have been given in detail to the criticism.

* Milli Eğitim Bakanlığı, (ayseyildiz0106@hotmail.com)

Al-Gazali the search for the truth and revealed the influence and the efforts of many has been to think of the works the example.

Key words: Philosophy, Philosopher, Prophet, Israki, Truth.

GİRİŞ

Gazali'nin Hayatı:

Gazali, İslam aleminin en önemli alimlerinden biridir. Tam adı Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Ahmet el Gazali el Tusi'dir. 450 / 1059 yılında İran'ın Horasan bölgesinde yer alan Tus şehrinde dünyaya gelmiştir. Doğduğu yere nispetle Tusi diye anılsa da Gazali ve Hüccetü'l İslam lakabıyla meşhurdur. Babası, vefatından önce onun ve kardeşi Ahmet'in eğitimini sufi bir dostuna emanet etmiştir. Bu sebeple küçük yaşta tasavvufla tanışmış oldu.¹

Selçuklu veziri tarafından 484'te Nizamiye medresesine müderris olarak görevlendirildi. Burada Halife'nin yoğun ilgi ve desteğini gördü. Gazali'nin Nizamiye medresesinde yaptığı dört yıllık müderrislik dönemi onun eser telifi bakımından en verimli yılları olmuştur.² Tehafüt'ul Fela'sife adlı eserini bu dönemde yazmıştır.³

Gazali filozofların doğru ve yanlış görüşlerini şüpheye yer bırakmayacak şekilde tespit etmiştir. Ardından Batınlık incelemelerine koyuldu. Batınlık hakkında eleştirilere girişmeden önce bu akımın düşünce ve temel ilkeleri hakkında derli toplu bilgiler verdi. Bazı kesimler Gazali'nin bu yönteminin Batınilerin işine yaradığını düşünerek eleştirdiler. Ancak Gazali bir düşünceyi yeterince tanımadan ve onlar hakkında tarafsız bilgi vermeden onu eleştirmeyi kendi ilim anlayışına uygun bulmamıştır.

Gazali, hakikati arama yolundaki araştırmasında son olarak tasavvufu ele almıştır. Onun tasavvufla ilgisi küçük yaşta babasıyla başlamıştır. Gazali yaptığı incelemeleri sayesinde kendisinden önce yaşamış tasavvuf büyüklerinin düşüncelerini mükemmel biçimde kavramış ve esaslarını öğrenmiştir. İç tasavvufun derin ve gizli kitaplara dayalı nazari öğretimle değil yaşayarak olabileceğini olabileceği kanaatine varmıştır. Gazali'nin kelamı Felsefe, tasavvuf konuları üzerinde yaptığı araştırmalar ve

¹ GAZALİ, El-Munkız Mine'd Dalal (Hakikate Giden Yol), tercümanı: Ahmet Suphi Fuat, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1972, s:10

² GAZALİ, Munkız, s:10

³ BAYRAKDAR Mehmet, İslam Felsefesine Giriş, T.D.V. yayımları, Ankara, 2005, s:210

vardığı sonuçlar zihin ve ruh dünyasında bunalıma sebep olmuştur. Yaşadığı şüphecilik krizi tehlikeli boyutlara ulaştı. Bunun üzerine Gazali görevini kardeşine bıraktı. Ömrünün son yıllarını ilim öğretmek, sufilerle tasavvuf sohbetleri yaparak ve eser yazarak geçirdi. 5051 – 1111 yılında vefat etti.⁴

1. GAZALİ VE FELSEFE

Gazali Felsefeyi her hangi bir üstattan öğrenmemiştir. Okuduğu başlıca kitaplar İbn Sina ve Farabi'nin eserleri, İhvan-ı Safa risaleleridir.⁵ Bunların yanında Platinüs'ün eserlerinin bir kısmının tercümesini gömü ve Hint kültüründen haberdar olmuştur. Bundan da anlaşılacağı üzere Gazali sadece İslam Filozoflarının eserlerini okumakla kalmamış, aynı zamanda Yunanca ve Süryaniceden Arapça'ya çevrilmiş Felsefi eserlerden istifade etmiştir.

Gazali felsefeyi iyice öğrendikten sonra bu konuda eserler yazmaya başlamıştır. İlk önce filozofların bilgi ve davalarının ne olduğunu ortaya koymak üzere MAKASİD AL FELASİFE'yi yazdı. Gazali daha sonra filozofların davalarını çürütmek üzere TEHAFÜT AL FELASİFE'yi yazmıştır.

Gazali, AL MUNKİZ'de felsefecileri üç bölüme ayırmaktadır:

- a. Dehriler
- b. Tebaatçılar
- c. İlahiyatçılar⁶

a. DEHRİLER: Yaratıcı bir Allah'ın varlığını kabul etmezler. Bu alemin nebat ve hayvanlarıyla ezelden beri böyle mevcut olduğuna ve böylece sonsuza kadar devam edeceğine inanırlar. Bunlar zındıktırlar.⁷

b. TABİATÇILAR: Nebat, hayvan ve alemle meşgul olurlar. Bunların yaratılışındaki acayiplikleri gördüler. Hayvanların uzuvlarını incelediler. Bu nedenle her şeyde bir düzen ve tertip olduğunu anladılar. Bu sebeple de yaratıcı bir hakim varlığın yani Allah'ın varlığını kabul ettiler. Fakat bu grup insanın hayat ve idrak kudretinin mizaç ve bedenine tabi olduğuna, insanın ölmesiyle nefsinin de öleceğine ve bir daha dirilmeyeceğine inandılar. Netice olarak hesap ve ahiret hayatını inkar ettiler. Bu sebeple bunlarda zındıklardan oldular.

⁴ GAZALİ, Munkız, s:13-20

⁵ GAZALİ, Munkız, s:23

⁶ GAZALİ, Munkız, s:32

⁷ GAZALİ, Tehafütül Felasife (Filozofların Tutarsızlığı), Tercüman: Mahmut Kaya-Hüseyin Sarıoğlu, Klasik Yayınevi, İstanbul, 2005, s:14-15

c. İLAHİYATÇILAR: Sokrates, Eflatun ve Aristoteles bunlardandır. Aristoteles mantık ilmini ortaya koymuştur. Fakat Gazali'ye göre Aristoteles'de şeriat bakımından küfür tohumları kalmıştır. Bu sebeple Aristo'ya uyan ve onun fikirlerini yayan Farabi ve İbn'i Sina gibi İslam filozoflarını eleştirmiştir.⁸

Gazali, bu çerçevede İbn'i Sina ve Farabi'nin felsefesini 20 madde halinde Tehafüt al Felasife adlı eserinde cevap vermiştir. Bunlardan 17 tanesini sapıklık 3 tanesini de küfür saymıştır. Bu meselede Gazali şu hükümlere varmıştır.

- 1.Felsefecilerin alemin ezeli olduğuna dair görüşleri yanlıştır.
- 2.Felsefecilerin alemin sonsuz olduğuna dair görüşleri yanlıştır.
- 3.Allah'ın alemin yapıcısı ve alemin de Allah'ın eseri olduğuna dair verdikleri deliller yetersizdir.
- 4.Onlar alemin yaratıcısının varlığını ispattan acizdirler.
- 5.Filozoflar Allah'ın birliğine ve iki ilahın mevcudiyetinin imkansızlığına dair yeterli deliller öne sürememektedirler.
- 6.Onların Allah'ın sıfatlarını inkar etmeleri hatadır.
- 7.Allah'ın zatı cins ve Fasla ayrılamaz gerekçesiyle Allah'ın tarifi yapılamaz demeleri yanlıştır.
- 8.Allah mahiyetsiz basit bir varlık demekle hataya düşmüşlerdir.
- 9.Onlar evvelin cisim olmadığını açıklamaktan acizdirler.
- 10.Felsefeciler alemin bir yapıcısı ve bir sebebi olduğunu ispat edemediler.
- 11.Allah'ın kendi zatı dışındaki şeyleri bildiğini ispatlamaktan acizdirler.
- 12.Allah'ın kendi zatını bildiğini söylemekten de acizdirler.
- 13.Allah'ın cuziyatı bilmeyeceğine dair iddiaları yanlıştır.
- 14.Semavi kürelerin hayatları olduğuna ve bir iradeye sahip nefsten çıkan dairevi hareketlerle Allah'a itaat ettiklerine dair hiçbir makul delil verememektedirler.⁹
- 15.Semavi kürelerin belli bir amacı ve kendilerine hareket veren bir arzuları bulunduğunu ifade etmeleri yanlıştır.

⁸ GAZALİ, Tehafütül Felasife, s:17

⁹ GAZALİ, Tehafütül Felasife, s:31

16.Semavi nefislerin cuziyatı bileceği ve onlar üzerine tesir edeceği hakkındaki görüşleri de yanlıştır.

17.Felsefecilerin bazı şeylerin tabiat kanuna ve adete aykırı olarak meydana geleceğini inkar etmeleri hatadır.

18.Onlar insan nefsinin cisimsiz ve arazsız olarak kendi kendine kaim bir cevher olduğu hakkındaki iddialarını kuvvetli delillerle ispat edemiyorlar.

19.Beşeri nefislerin yok olamayacağına dair de yeterli delil veremiyorlar.

20.Cesetlerin dirileceğini, cennetin zevklerini ve cehennem elemelerini inkarları her bakımdan batıldır.¹⁰

Gazali felsefecileri cesetlerin dirilmesini, Allah'ın cuziyatı bileceğini ve alemin ezeli olduğunu iddia etmeleri sebebiyle tekfir etmiştir.

Gazali'nin alemin kıdemi hakkında felsefecilerin delillerini çürütmesi dikkat çekicidir. Felsefeciler bu hususta birkaç delil ileri sürmüşlerdir. Gazali ise bu delilleri ustaca çürütmüştür. Şimdi felsefecilerin delillerini ve Gazali'nin bu delillere cevabını sırasıyla görelim.

1- Felsefeciler Kadim'den hadisin çıkması imkansızdır derler. Kadimden alem çıkmaz. Çünkü alemin vücudu için tercih eden yoktur. Bu durumda alem sırf mümkün olur. Eğer alem hadis olsa idi bir tercih edenin bulunduğu ileri sürülürse o zamanda şu soru akla gelir: Tercih eden niçin alemi başka zamanda değil de şu zamanda tercih etti. Eğer Allah başlangıçta ahdasa (sonradan ortaya çıkan) kadir değildi de şu anda kudret sahibi oldu ise bu kudret nasıl var oldu?.

Belki Allah mürid değildi de sonradan irade ile mürid oldu denir. Bu irade Allah'ın zatında türeyemez. Zira Allah hadiseler için mahal olamaz. Allah'ın zati dışında da iradesi hasıl olamaz. Zira o vakitte Allah'ın murid olmaması gerekir.¹¹

Gazali'nin felsefecilerin bu sorusuna cevabını şu şekilde özetleyebiliriz: Allah kesin iradesiyle her şeyi her zaman yapmaya kadirdir. Alemi yaratmak için de istediği anı tercih etme kudretine sahiptir. Eğer Allah bu serbestliğe sahip olmasaydı iradesinin mukayyed (sınırlı) olması gerekirdi.¹²

¹⁰ GAZALİ, Tehafütül Felasife, s:48

¹¹ GAZALİ, Tehafütül Felasife, s:57

¹² GAZALİ, Tehafütül Felasife, s:61

2- Felsefecilerin diğer bir delili şudur: Allah, aleme zaman bakımından değil zat bakımından takaddüm etmiştir. Bu ikinin birden önce gelmesi gibi bir şeydir. Yahut sebep-netice bakımından bir şahsın hareketinin kendi gölgesinin hareketine tekaddüm edişi gibidir. Halbuki zaman bakımından her iki hareket de müsavidir (eşittir). Birinin evvel, diğerinin sonra olması imkansızdır. Eğer Allah Aleme ve zamana zatla değil zaman bakımından tekaddüm etmiştir denilirse bu da alemin ve zamanın vücudundan önce içinde yokluk olan ezeli bir zamanın bulunmamasını gerektirir. Zamandan önce bir zamanın bulunması ise imkansızdır. Böylece zamanın kıdemini kabul etmek gerekir. Zamanın kıdemi kabul edilince mütehirrikin (hareket halinde olanın) kıdemi de zorunlu ortaya çıkar.¹³

Gazali'nin buna cevabı şu şekilde olmuştur. Allah zamana ve Aleme tekaddüm etmiştir. Fikrinden maksat; Allah varken Alem yoktu sonra Allah'la beraber alemde var oldu demektir. Birinci halde tek bir zatın yani Allah'ın varlığı ikinci halde hem Allah'ın varlığı hem de Alemin varlığı kabul edilmiştir. Zamanın kıdemini kabul edenler vehme düşenlerdir. Allah vardı sözünde bir geçmiş aranmamalıdır. Bu söz Allah varken Alem yoktu demektir.¹⁴

Felsefecilerin Gazali'yi en çok kızdıran iddiaları arasında Allah'ın cüziyatı bilmeyeceği davası vardır. Felsefeciler derler ki hadiseler değişkendir. Değişmede ilim maluma tabidir, ilim değiştiği zaman onu bileninde değişmesi gerekir. Buna göre Allah cüziyatı bilseydi onun değişmesi gerekirdi. Allah'ın değişmesi mümkün olmadığına göre o halde Allah cüziyatı bilemez.¹⁵

Gazali'nin cevabı ise şudur. İlim bilenin yeni alimin zatına bir izafettir. İzafet değiştiği zaman, zat kendi halinde kalır. Örneğin benim solumda bulunan insan benim sağıma geçse değişen ben değil o olur. Diğer yandan alimin zatında bir şey değiştiriyorsa ilim çeşitlendikçe zatında teaddüdü gerekir. Gazali Felsefeciler hem Allah'ı hem Alem'i KADİM sayıyorlar der. Sonrada Alem'de değişmenin olduğunu iddia ediyorlar. Halbuki aynı iddiayı Allah hakkında yapamazlar. İşte bu onların çelişkiye düştüğünü gösterir.¹⁶

Gazali cesetlerin dirilmesi meselesi üzerinde de çok durmuştur. Felsefeciler bunu kabul etmemişlerdir. Felsefeciler, nefisler sonsuz ise cesetlerin dirilmesi halinde bu sonsuz olan nefislere kafi gelemezlerdi derler. Gazali ise Alemin kadim, nefislerin hadis olması nefislerin maddeden fazla

¹³ GAZALİ, Tehafütül Felasife, s:68

¹⁴ GAZALİ, Tehafütül Felasife, s:79

¹⁵ GAZALİ, Tehafütül Felasife, s:85

¹⁶ GAZALİ, Tehafütül Felasife, s:97

olmasını gerektirmez der. Eğer nefisler fazla olsa bile Allah yeniden o nefislere yetecek kadar madde yaratır. Bundan başka maddenin sonlu olması Alemi'n kıdemi meselesine bağlıdır ki bu iddianın yanlış olduğunu Gazali bu şekilde ortaya çıkarmıştır.¹⁷

Gazali felsefesine ait diğer bir önemli meselenin üzerinde durulmak istenirse; Gazali'ye göre sebep ile-netice arasındaki bağlantı zorunlu olarak doğmaz. Daima şöyle zannedilir. Ateşle yanmak, boynun kesilmesiyle ölmek arasında zorunlu bir bağ vardır. Halbuki boyun kesilmeden ölmek, ateşe yaklaşımadan yanmak mümkündür. Belli bir sebepten ötürü belli bir neticenin doğacağını kimse iddia edemez. Böyle bir kanun yoktur.¹⁸

Filozoflar tabiat kanunlarından bahsederler. Gazali'ye göre bu tabiat kanunları Adetullah'ın doğurduğu bağlantılardan ibarettir. Allah hür iradesiyle bazı sebeplerden sonra bazı neticeler doğurmaktadır. Biz Allah'ın her zaman aynı şekilde yaptığı bu sebep-sonuçlara alıştığımız için onları değişmez kabul ederiz. Halbuki böyle bir şey yoktur. Allah her gün bu alışmış bağlantıları başka türlü yaratabilir.¹⁹

Gazali böylece mucize meselesini meşrulaştırmıştır. Aynı zamanda tabiatta değişmez kanunların bulunmayacağını iddia ederek bir bakımdan şüphecilere yaklaşmıştır.

Gazali felsefesinin en önemli tarafı dogmatik ve rasyonel felsefenin öteki alemi ve sonsuzluğu keşfetmeye yetmeyeceğini ifade etmesidir. Ona göre her türlü manevi gerçeğe ancak temizlenmiş bir kalbin ilahi aşkıyla ulaşılır. Böylece Gazali kendisine mahsus bir usulle ilahi bilgilere ve sonsuzluğa kalp mantığıyla ulaşmak istemiştir.

2. GAZALİNİN VARLIK ANLAYIŞI

2.1. Ontolojik Açıdan Varlık

Gazali İslam dünyasında eşsiz değerlere sahip çok sayıda eser vermiştir. Onun kaleme aldığı bu eserleri ve düşünceleri hem kendi dönemine katkı sağlamış hem de kendinden sonraki dönemlere etki etmiştir. Öyle ki düşünürler, Felsefeyi Gazali'den önce ve Gazali'den sonra şeklinde ayırarak incelemişlerdir. Onun bıraktığı bu izleri göz önüne aldığımızda Gazali İslam dünyası açısından büyük bir öneme sahiptir.

Bu bölümde Gazali'nin varlık anlayışını ele aldığı Mişkatül Envar adlı eserinden yola çıkarak inceleyeceğiz.

¹⁷ GAZALİ, Tehafütül Felasife, s:102

¹⁸ GAZALİ, Tehafütül Felasife, s:123

¹⁹ GAZALİ, El-Munkız Mine'd Dalal, s:38

Gazali'nin varlık anlayışının temeli İLK VARLIKTIR. O'na göre her varlık bir nurdur. Bu nurlar içinde en yüksek nur ve eşi olmayan tek gerçek nur Allah'tır.²⁰ Bütün nurlar ondan meydana gelmiştir. Hakiki olan yalnız onun nurudur. Hepsi O'nun nurundandır. Doğrusu, var olan O'dur. Nur Allah'tan ibarettir. Diğer varlıkların varlığı mecaz yoluyla.²¹ Onlar varlıklarını yaratıcı olan ilk varlığa nispetle kazanırlar. Var oluşlarını kendi zatlarından değil tabi oldukları zattan alırlar.

Gazali varlık nedir? Sorusuna "O bir cins değildir" şeklinde cevap verir. Gazali metafiziğinde varlık iki türdür:

1. Vacip varlık
2. Mümkün varlık

Vacip Varlık; varlığı kendinden olan zaruri varlıktır. Mümkün Varlık; varlığını ilk ve asıl varlıktan alan varlıktır.²² Bu ikisi arasında kalan varlık "MUHAL" varlıktır. Muhal, yokluğu zaruri olan varlıktır. Bu varlıklar, mutlak yokluktadır, var olmaları düşünülemez. Örneğin Anka kuşu ve Kaf dağı gibi.

1. Vacip Varlık: Vacip varlık, varlığı kendinden olan başkasına fayda sağladığı halde kendisi başkasından fayda sağlamayan varlık, Allah'tır. Gazali'ye göre vacip varlığın özellikleri şunlardır.

a. Cevher olamaz: Zorunlu varlık cevher olamaz çünkü yer kaplayan herhangi bir şey, bileşik değilse buna cevher denir. Cevher bir yere muhtaçtır. Boşluğu doldurur. Bu nedenle değişmelerden hali değildir. Yani hareketten uzak kalmaz. Bir yere sahip olan cevher ya hareket halinde olacak ya da sakin olacaktır. Hareket ve suskun hadistir. O halde cevherde hadistir.²³

b. Cisim olamaz: Cisim yer işgal eden cevherlerden meydana gelir. Cevher hareket, suskun, şekil ve miktar gibi hadis olan şeylerden hali olmadığı için o da hadistir. o halde cevherden oluşan cisimde hadistir. Zorunlu varlık cevher olmadığı gibi cisimde olamaz.²⁴

c. Araz olamaz: Araz kadim değildir, varlığı bir zata dayanandır. Bu zat ya cisim veya cevherdir. Araz bir cisimde bulunur. Cismin hadis oluşu

²⁰ GAZALİ, Mişkatü'l Envar (Nurlar Feneri) Ç: Süleyman Ateş, Bedir Yayınları, İstanbul, 1994, s:15

²¹ GAZALİ, Mişketü'l Envar, s:34

²² GAZALİ, Mişketü'l Envar, s:29

²³ GAZALİ, İhya U'ulümi'd-Din (Ç: Ahmet Serdaroğlu, C;1, Bedir Yayınları, İstanbul, 1973, s:272

²⁴ GAZALİ, İhya U'ulümi'd-Din, C1, s:272

zorunlu olunca, şüphesiz ona dayanan şeyinde hadis olması gerekir. O halde zorunlu varlığın araz olması imkansızdır.²⁵

Zorunlu varlık Bir'dir. Ortağı yoktur. Tektir. Ezeli ve ebedidir. Yani varlığı devamlı vardır ve sonu yoktur. Hiçbir şeye de muhtaç değildir. Bütün noksanlıklardan münezzehtir. Hiçbir varlığa benzemez. Hiçbir varlık da ona benzemez.

2. Mümkün Varlık: Gazali'ye göre mümkün varlığın nedeni dışarıdan gelir. Varlığı kendi nefsi ile değildir, emanettir, geçicidir. Bu varlık türü zatı yönünden ele alındığında sırf yokluktan başka bir şey değildir. Vücudunu ancak dışarıdan almaktadır. Gerçek bir varlığı yoktur.²⁶

2.2. Varlık ve Mahiyet Ayrımı

Gazali var olan bütün hadis varlıklarda bir öz (hakikat) ve mahiyetin bulunduğunu kabul eder. Fakat bu mahiyetin, hadis olan eşyada bir sebep olduğunu kabul etmez. Buna ruhun, bedenın sebebi olmamasını misal gösterir. O, mahiyeti nesnenin var oluşunun sebebi olarak görmemekle birlikte, mahiyetsiz ve hakikatsiz bir varlığın makul değil, manasız olacağı kanaatinde dir. Bu bakımdan Gazali, mahiyetsiz eşyanın idrak edilemeyeceğini, Yokluk'un takdir edilen bir mevcuda nispetle idrak edilmesi gibi varlığında ancak bir hakikate ve mahiyete nispetle idrak edilebileceğini öne sürer. Mahiyetsiz bir vücudun "var olmayan varlık" manasına geleceğini, bunun ise makul olmadığını belirtir. Bu durumda Gazali mahiyeti var oluşun bir sebebi değil, lüzumlu bir şartı olarak görmekte ve varlık ile mahiyetini bir dualite içinde düşünmektedir.²⁷

Alemin ve varlıkların meydana gelişinde Allah'ın ilminin, kudretinin ve fiilinin kafi sebep olmayacağını savunan Gazali, Allah'ın hür iradesini kafi sebep olarak görür. Ona göre, Allah'ın hükmünün hakikat olması için tamamen muayyen olan ve gerçekten tayin eden sebep olarak eşyanın var oluşunda o'nun iradesi vardır. Gazali, bir şeyin vuku bulmasını, bir şeyin mevcut olmasını kafi sebep dediği iradeye dayandırmaktadır. Onu bir varlık prensibi, varlıkta mevcudiyet ve devamlılığın bir kaynağı olarak kabul etmektedir. Gazali, bu prensibi ontolojik bir prensip olarak kabul ettiği için onu sebeplilik prensibi ile bir tutmaktadır.

²⁵ GAZALİ, İhya U'ulümi'd-Din,C;1, s:273

²⁶ GAZALİ, Mişkatü'l Enver, s:29

²⁷ BOLAY Süleyman Hayri, "Aristo Metafiziği ile Gazali Metafiziğinin Karşılaştırılması, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s:254-255

Gazali, bu yaratılışta ilk yaratılan varlığın faal akıl olduğunu, sonra nefsin, daha sonra aklın ve dış alemin yaratıldığını söyler. Nesnelere ortaya çıkışını da onların zıtlarına bağlar ve Allah'ın zıttı olmadığını ileri sürer.²⁸

2.3. Canlı Varlıklar

Gazali, bütün varlıkları önce sebep-netice, sonra canlı-cansız diye ikiye ayırır.

1. Sadece hissi idrake sahip olan varlıklar yani hayvanlar
2. Hissi idrakle birlikte akli idrake sahip olan varlıklar hissi idrakle birlikte adli idrake sahip olan varlıkları da ikiye ayırır:
 - a. Şehvet ve gazaba sahip olan varlıklar yani insanlar.
 - b. Şehvet ve gazabdan azade olan varlıklar yani melekler.

Gazali'nin bu sınıflandırmasına göre hepsinden üstün olan Allah'tır. Bütün varlıkları Allah, belli bir tertibe göre ortaya koymuştur. Bu sıralamada en şerefli olandan daha az şerefli olana doğru alçalan bir seyirle nesnelere en basiti olan nesneye kadar iner. Onun bu tasnifinde melekler insanın üstünde insanda hayvanın üstünde bir dereceye sahiptir. Kemal dereceleri bakımından en aşağıda cansız varlıklar vardır.²⁹

2.4. Ontolojik Varlık Mertebeleri

Gazali'ye göre eşyanın hakikatleri Levh-i Mahfuz'da yazılıdır. Bu bir mühendisin yapacağı binanın planını önceden hazırlayıp daha sonra onu bu plana uygun olarak yapması gibidir. Allah'ta alemin planını önceden Levh-i Mahfuz'da yazdı ve ona uygun olarak sonradan her şeyi varlık alemine getirdi. Böylelikle Gazali, mevcut olan eşyanın aslına uygun olduğunu söyler.

Buna göre varlık olma bakımından alemin ontolojik olarak dört mertebesi ortaya çıkmaktadır.

1. Varlığın cismani yani maddi varlığından önceki Levh-i Mahfuz'daki varlığı
2. Hakiki varlık
3. Hayaldeki varlık. Yani suretin hayaldeki varlığı
4. Akıldaki varlık. Yani suretin kalpteki varlığı³⁰

²⁸ BOLAY, a.g.e, s:256-257

²⁹ BOLAY, a.g.e, s:256-258

³⁰ GAZALİ, İhya U'ulümi'd-Din, C:3, s:41

Görüldüğü üzere bu varlıkların bazıları ruhani bazıları cismanidir. Ruhani varlıkların bazısının ruhaniliği bazısından daha şiddetli ve kuvvetlidir. İnsan bu alemlerin bilgisinden ancak kendisine ulaşanı bilebilir. Eğer Allah, alemin hepsi için insanda bir misal yaratmasaydı, kendinden başka şeyleri bilmeyecekti.

GAZALİ, insanın eşyayı olduğu gibi bilmeye kabiliyetli olduğuna inanır. Gazali, eşyanın öz ve hakikatine ait bilginin varlığından ve bunu insanın elde edebileceğinden bahseder. Bunun vasıtası kalp ve kalp gözüdür.

GAZALİ, yoktan yaratılan her varlığın nasıl meydana geldiğini ve safhalarını bu var oluşta varlığın nelere muhtaç olduğunu ifade eden şu üç hususu tespit eder.

1. Her varlık önce bir takdire
2. Buna uygun icada
3. Bundan sonrada tasvire muhtaçtır.

GAZALİ bunların hepsini Allah'ın yaptığını söyler. Buna Allah'ın takdir edici, icad eden, yaratan ve suret verici olmasını sebep gösterir.³¹

2.5. Alem Anlayışı

Gazali'ye göre alem ikidir. Ruhani ve cismani, hissi ve akli gibi kendi nefisleri bakımından ele alındığında cismani ve ruhani alem; idrak eden göz bakımından hissi ve akli olmalıdır. Bunların hepsi birbirine yakın anlamlardır. Sadece ifadeler başkadır. Bu alemden biri mülk ve şehadet alemi, diğeri gayb ve melekut alemidir.³²

Gazali'ye göre en yüksek melekut alemi gayb alemidir. Ona göre melekut aleminde melekler bulunur. Bunlar cevher olup kendinden beşeri ruhlara nurlar taşır. Bundan dolayı nurlar adını ve ruhlara adını alırlar. Allah'da Rabların rabbıdır.³³

Hissi alem ise şehadet alemidir. Şehadet alemi melekut alemine giden bir merdivendir. Eğer iki alem arasında bir bağ ve münasebet olsaydı, o aleme yükselme yolu bulunmazdı.³⁴ Gazali diğer alemlerde olduğu gibi şehadet aleminde de mutlak bir düzen intizamın olduğu kanaatindedir. Bu alemde madde, ruh, cevher, zaman, mekan ve bütün varlıklar ilk ve asıl

³¹ BOLAY, a.g.e, s:260-261

³² GAZALİ, Mişketü'l Envar, s:41

³³ GAZALİ, Mişketü'l Envar, s:43

³⁴ GAZALİ, Mişketü'l Envar, s:42

varlığın yaratmasıyla hasıl olduklarından hiçbirini kendi başına buyruk olamaz.³⁵

Mülk aleminde ise zamani varlıklar, yani dört basit unsur, madde ve cevher bulunur. Bu varlıklarda kendi aralarında bir takım mertebelere ayrılır. Bu alemdaki varlıkların en yüksek ve en şerefli olan insandır. Gazali'ye göre alem ve içinde ki her türlü varlıklar insan için yaratılmışlardır. Bunun için muhatap olan ancak odur.³⁶

2.6. Ruh Anlayışı

Gazali ruhları beş mertebede ele alır. Bunlar:

1.Hassas Ruh: Hislerin getirdiklerini alan ruhtur. Hayvan ve süt çocuğunda bulunur.

2.Hayali Ruh: Duyuların getirdiklerini bu ruh kaydeder. Zamanı geldiğinde akli ruha sunmak için saklar. Büyüme çağındaki çocukta bulunur. Çocuk gördüğü şey yanından götürülünce ağlar, o şeyin şekli hayalinde kaldığı için onun yanından kalmasını ister.

3.Akli Ruh: His ve hayal dışında kalan zaruri, külli bilgileri idrak eder. Hayvanlarda ve çocuklarda bulunmaz. İnsanlık cevheridir.

4.Fikri Ruh: Bu ruh sırf akli ilimleri alır, aralarında takipler yaparak onlardan bilgiler çıkarır. Daha sonra elde ettiği bu neticeleri tekrar aralarında birleştirerek yeni neticeler elde eder.

5.Kudsi Peygamberlik Ruhu: Peygamberlere ve bazı evliyalara mahsus olan bir ruhtur. Gayb parıltıları ahiret hükümleri ve rabbani bilgiler tecelli eder. Akli ve fikri ruhlar bu hakikatleri idrakten acizdirler.³⁷ Bu ruhlar tamamen nurlardan ibarettir. Bütün varlıklar bunlarla görünür.³⁸

2.7. Gazali'ye Göre Varlık Çeşitleri

Gazali'nin alemde kabul ettiği beş çeşit varlık vardır. Bunlar,

1. Zati Varlık: Aklın ve hissin dışında sabit olan gerçek varlıktır. Ancak akıl ve his bu varlıktan suret alır ki buna idrak denir. Gökler, yer, hayvanlar, bitkiler bu varlık grubuna girer. Bunlar his ve hayal ile idrak edilsin edilmesin zahiri olarak anlaşılır.³⁹

³⁵ BOLAY, a.g.e, S:258

³⁶ BOLAY, a.g.e, S:257

³⁷ GAZALİ, Mişketü'l Envar, s:54-55

³⁸ GAZALİ, Mişketü'l Envar, s:57

³⁹ TAYLAN, Necip, Gazali'nin Düşünce Sisteminin Temelleri, Müif Yayınları, İstanbul, 1989, s:145

2. Hissi Varlık: Gözün görme kuvvetinde şekillenen bir varlık olup gözün dışında bir varlığı yoktur. Bu sebeple yalnız histe mevcuttur. Sadece hissedene mahsustur. Bu konuda başkaları ona ortak olamaz. Gazali uykudaki bir kişinin gördükleri ile uyanık bir hastanın gördüğü ve hissin dışında bir varlığı olmayan bazı suret ve hayalleri bu varlık grubuna dahil eder. Keza peygamberlere ve velilere uyanık hallerinde bir takım suretler görünür. Bu yolla onlara vahiy yada ilham gelir ki böylece uyanıkken de gaybtan bilgi alırlar. Aslında Gazali'ye göre gaybın bilgisi rüyada da tecelli eder. Rüyada olan şey ona göre uyanıkken de olabilir. Çünkü uyku ile uyanıklık arasında duyu organlarının atıl kalmasından başka bir fark yoktur.⁴⁰

3. Hayali Varlık: Bu varlığın oluşmasında görme duyusu çok önemlidir. Görmeden sonra elde edilen idrak, göz kapandıktan sonra tasavvur ve hayal ile zihinde kalır. Görme yoluyla meydana gelen suretin kendisi hayaldeki surete uygundur. Buna göre şeylerin duyulardan kaybolduktan sonra zihinde kalan sureti hayali varlıktır. Örneğin insan daha önce gördüğü suretleri zihninde canlandırabilir.

4. Akli Varlık: Bir şeyin ruhu, hakikati ve manasını Gazali akli varlık olarak kabul eder. Burada akıl, o şeyin hayaldeki histeki ve hariçteki suretine itibar etmeden mücerret manasını alır. Mesela elin bir hissi ve hayali bir sureti vardır. Bir de ayrıca manası vardır ki bu da onun hakikatidir. Bu mana elin “ tutma gücüdür”. İşte akli olarak el bu tutma gücüdür.

5. Şibhi Varlık: Varlığa benzeyen varlık, mecazi varlık da denilebilir. Yeni bir şeyin sureti ve hakikatiyle histe, hayalde ve akılda bulunmasıdır. Bunun örneği Allah katında bulunan gazap, şevk, ferah, sabır vb. şeylerdir.

Sonuç olarak gazali Ehl-i Sünnet ekolüne mensup kalarak gerçek varlık olarak Allah'ı kabul etmektedir. O'nun dışında bulunan varlıklar, bu varlığını bu asıl varlığa borçludur. Allah alem münasebetinde ortaya çıkan Allah'ın ilmi, kudreti, iradesi ve yaratması ile varlık kazanan alem ve ondan ortaya çıkan olayların mahiyeti, alemin ezeliyet ve sudurunun reddi felsefi bir öncül olarak yaratma fikrini ortaya koydu. Bununla birlikte varlığın hür iradesi ile vücut bulduğu şekilde özetlenebilecek bir varlık alemi düşüncesi ortaya koymuştur.⁴¹

⁴⁰ TAYLAN, a.g.e, s:145

⁴¹ TAYLAN, a.g.e, s:146-147

SONUÇ

Gazali'nin hayatını incelediğimizde, onun içinde yaşadığı bunalımların hayatında farklı dönemlere neden olduğunu görebiliriz.

Gazali bu düşünsel serüveninde dönemin problemlerinden olan Batınlık ve Felsefe hakkında araştırmalar yapmıştır. Gazali, mesai işraki felsefesine karşı çıkmıştır. Bu ise onun felsefeye karşı olduğu görüşünü ortaya çıkarmıştır. Oysa gazali islam düşüncesine uygun olmayan yunan metafiziğine karşı çıkmıştır. Onun bu düşünsel serüveninin son noktası tasavvuf olmuştur.

Bu çalışmamızda ele aldığımız Gazali, varlık anlayışında Ehl-i Sünnet düşüncesine bağlı kalarak gerçek ve yüce varlık olarak Allah'ı kabul etmektedir. Onun dışında bulunan her şey varlığını bu asıl varlığa borçludur. Allah-alem münasebetinde ortaya çıkan Allah'ın ilmi, kudreti, iradesi, yaratmasıyla varlık kazanan ve onda ortaya çıkan olayların mahiyeti alemin ezeliyet ve sudurunun reddi felsefi bir öncü olarak yaratma fikrini ortaya koydu. Bununla birlikte varlığın Allah'ın hür iradesi ile vücut bulduğu şeklinde özetlenebilecek bir varlık düşüncesini ortaya koymuştur.

Gazali'nin hakikati arama çabaları ve ortaya koyduğu eserleri kendinden sonraki birçok düşünürü etki etmiş ve örnek olmuştur.

KAYNAKÇA

- Bayraktar, M. (2005). *İslam Felsefesine Giriş*, TDV Yayınları, Ankara.
- Bolay, S. H. (1976). *Aristo Metafiziği ile Gazali Metafiziğinin Karşılaştırılması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Çubukçu, İ. (1963). *Agah, Gazali ve Şüphecilik*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- Gazali (1972). *El-Münkız Mine'd Dalal (Hakikate Giden Yol)*, Tercüman; Ahmet Suphi Fırat, Şamil Yayınevi, İstanbul.
- Ateş, S. (1994). *Mişkâtü'l Envar (Nurlar Feneri) (Çev.)* İstanbul: Bedir Yayınları.
- Serdaroğlu, A. Çev. (1973). *İhya U'ulümi'd Din*, Bedir Yayınları, İstanbul.

Kaya, M., Sarıoğlu, H. (Çev.) (2005).*Tehafütül Felsefisel (Filozofların Tutarsızlığı)* (Çev.) Klasik Yayınevi, İstanbul.

Taylan, N. (1989). *Gazali'nin Düşünce Sisteminin Temelleri*, Müif Vakfı Yayınları, İstanbul.